

Masarykova univerzita
Katedra Sociologie
Obor Sociální antropologie
Kurz Seminář k Úvodu do sociální antropologie

**Srovnání přístupu M. Harnera, J. Frazera, V. Turnera a E.
Evanse-Pritcharda ke studiu náboženství**

Marie Láníková

383296

Úvod

Cílem této mé práce je popsat přístup ke studiu náboženství čtyř antropologů, Harnera, Frazera, Turnera a Evanse-Pritcharda a ukázat tak, že náhled na studium náboženství a samotné výzkumy se mohou diametrálně lišit.

Michael Harner

Michael Harner se zabýval šamanstvím. Několik let studoval šamanské techniky jak v Americe, tak v severní Evropě, v zemi Sámů. Když prováděl svůj terénní výzkum v oblasti horní Amazonie, Jivarové ho naučili šamanským technikám a Harner dospěl k závěru, že to co se naučil, by mohli praktikovat všichni lidé, včetně Američanů a Evropanů, kteří podle Harnera kdysi vládli stejnými schopnostmi. (Bowie 2008)

Harner se stal zastáncem západního šamanismu, a roku 1980 vydal knihu *The Way of the Shaman*, což je dílo určené těm, kteří se chtějí stát šamany. Harnerovým účelem bylo zachovat a také rozšiřovat šamanské učení a za tímto účelem založil neziskovou *Foundation of Shamanic Studies*. (Bowie 2008)

„Šamanismus...není náboženství. Duchovní zkušenost se obvykle stává náboženstvím teprve poté, co do ní vstoupí politika. Obnovený zájem o šamanismus v dnešní době lze chápat jako demokratizaci, jako návrat k původní duchovní demokracii našich předků ve starých kmenových společnostech, kde měl téměř každý nějaký přístup k duchovní zkušenosti a bezprostřednímu zjevení. Nyní obnovujeme staré metody, abychom mohli prožít své bezprostřední zjevení, aniž bychom k tomu potřebovali nějaké církevní hierarchie a politicky ovlivněná dogmata. Můžeme se k těm věcem dostat sami.“ (Harner in Bowie 2008: 183) Šamani, mezi něž se řadí i Harner dávají přednost vlastnímu zkoumání, aby tam mohli dojít k vlastním závěrům o realitě. Proto je šamanismus metodologie a ne náboženství. Nabízí totiž různé techniky, jak k tomuto vlastnímu poznání dojít. Jsou to techniky, které pomáhají k udržování zdraví a pohody a podle Harnera jsou si tyto šamanské praktiky velmi podobné napříč různými i velmi odlišnými kulturami. (Harner 2010) Stejně tak neošamanismus ukazuje, že existují určitá náboženská témata, jako například putování duše a komunikace s duchy, která jsou taktéž všudypřítomná, i v kulturách se zcela odlišným způsobem života. (Bowie 2008)

Tento přístup je jednak individualistický, ale také univerzalistický a snaží se minimalizovat kulturní rozdíly. (Bowie 2008) Můžeme říci, že je do značné míry kulturně relativistický. Podle Harnera šamanismus nabízí něco, co ve většině náboženství chybí, „úctu k dalším bytostem obývajícími Zemi a k planetě samotné a spirituální komunikaci s nimi.“ (Harner 2010: 10)

Dle mého názoru by se s těmito Harnerovými tvrzeními dalo velmi polemizovat. Co kupříkladu křesťanství, jehož podstatou je miluj bližního svého a současně i důraz na ekologii. Harnerův přístup k šamanismu podle mne postrádá kritickou reflexi.

James Frazer

James Frazer byl zastáncem evoluční teorie, která vidí lidstvo jako jeden celek, který se neustále progresivně vyvíjí. (Soukup 1994), (Soukup 2011) Náboženství vidí jako fenomén, který se vyvíjí od své nejstarší animistické formy k západní moderní formě monoteistické. Tato jeho teorie stojí na předpokladu pokroku a to takového, že všechny společnosti postupně projdou stejnými fázemi vývoje, až nakonec všechny dojdou k racionálnímu a civilizovanému myšlení a chování. (Bowie 2008) Vývoj lidského myšlení podle něj přichází ve fázích magie – náboženství – věda. (Soukup 2011) Magie a totemismus jsou nejstarší a nejprimitivnější fází lidského myšlení, která předchází náboženství a vědě. Magie předpokládá existenci mystického vztahu mezi věcmi a jevy v přírodě. Až se ukáže, že magie je mylná, začnou lidé hledat pomoc jinde a to v duchovních bytostech. Právě na víře ve vyšší bytosti disponující velkou mocí, je založeno náboženství. Evolucionisté považovali náboženství za jakousi předvědeckou snahu o pochopení a interpretování světa. Konečným stádiem vývoje lidstva je podle nich věda. (Bowie 2008), (Soukup 2011)

Zásadním problémem Frazerova díla bylo to, že neprováděl terénní výzkumy. (Eriksen2008) Celou evolucionistickou antropologii 19. století negativně ovlivnilo to, že antropologové při vytváření svých děl a teorií vycházeli ze sekundárních dat, vyprávění misionářů, cestovatelů a pracovníků koloniální správy. Zdroje a původ těchto informací byly často velmi pochybné. Veškerá data byla navíc vytržena z kulturního kontextu, a proto tyto práce měly spíše spekulativní charakter a interpretace nebyly přesné. (Bowie 2008), (Soukup 1994), (Soukup 2011)

O tom, že Frazerovy teorie byly spíše evolucionistickou spekulací, svědčí jednak skutečnost, že náboženství a magie mohou být ve společnosti přítomny společně s vědou a pak hlavně antropologické empirické výzkumy, které jeho teorie neprokázaly. (Soukup 1994)

Viktor Turner

Viktor Turner patřil k hlavním představitelům symbolické antropologie, který toto paradigma aplikoval na výzkum náboženských jevů. Zaměřoval se především na rituály, které jsou považovány za sociální aspekt náboženství, a provedl jejich systematickou analýzu. (Eriksen 2008), (Soukup 2011) Náboženský rituál definoval jako „předepsané formální chování pro příležitosti neodkázané na technickou rutinu; odkazuje na víru v mystické (nebo neempirické) bytosti či síly pokládané za první a poslední příčiny všech účinků.“ (Bowie 2008: 149) Rituál je

společenský postup, který se opakuje, a díky němu jsou do sociálního života symbolicky vnášeny kulturní ideje. (Soukup 2011)

V 50. a 60. letech minulého století prováděl terénní výzkum kmene Ndembu v severozápadní Rhodésii (dnes Zambii) a zaměřoval se na náboženství, rituál a symboly, což byly klíčové aspekty pomáhající udržovat sociální soudržnost v jinak poměrně nestabilní společnosti. (Bowie 2008) Při svém výzkumu zjistil, že nejčastější formou řešení konfliktů je rituál. Tato společnost a její stabilita tedy není založena na sociální organizaci, ale na hodnotách, které jsou nejlépe vyjádřeny pomocí rituálu. Proto se jeho další práce zabývala interpretací a analýzou rituálů. Velmi komplexně rozpracoval analýzu iniciačních rituálů tohoto kmene. (Eriksen2008), (Soukup 2011)

Turner se zabýval především přechodovými rituály. Fáze přechodového rituálu jsou, opuštění staré struktury, poté přijde fáze liminální, která je fází bez struktury a nakonec přijde znovu struktura. Nejprve je tedy účastník rituálu symbolicky zbaven svého statusu, poté se nachází v prahovém období, fázi pomezí kdy je často vystavován ponížení a traumatu a poté je jako nový člověk zařazen do nové sociální role a opět se nachází v sociální struktuře. (Bowie 2008), (Eriksen2008), (Soukup 2011)

Turner se zaměřoval převážně na průběh střední fáze a její analýzu. Tato fáze může být různě dlouhá. Co je však velmi důležité, je antistrukturální. Turner při analýze této fáze pomezí došel k závěru, že její atributy jsou typické pro *communitas*. Pod pojmem *communitas*, který prosazoval, mínil společenství, které není hierarchicky uspořádané, je to jednotka poměrně nediferencovaná a rovnostářská. (Bowie 2008), (Soukup 2011)

Pro celé Turnerovo dílo o náboženských jevech a rituálech, je typický interpretativní přístup, který je „založený na analýze aktuálního používání symbolů v průběhu sociální interakce a v konkrétním kulturním kontextu.“ (Soukup 2011: 336) Právě v rámci sociální interakce jsou vytvářeny a interpretovány symbolické významy. (Soukup 2011) Při studiu rituálů a symbolů můžeme vidět, jak napomáhají udržovat společnost a současně reagují na rozličné problémy. (Eriksen2008)

E. Evans-Pritchard

Podle Evans-Pritcharda by se antropolog neměl zabývat pravdivostí či nepravdivostí náboženských myšlenek. Obsah víry jsou pro něj fakta sociologická, nikoliv teologická a měl by se zabývat jejich vztahem k dalším společenským faktům. Antropolog se tedy má zajímat o srovnávání náboženství a rituálů a zaměřovat se na význam a sociální dosah náboženských záležitostí jako jsou bůh, oběť či svátost a také má zkoumat význam institucí, nikoliv jejich

funkce. Instituce totiž zahrnují hodnoty, normy a ideje, proto je důležité zabývat se jejich obsahem a smyslem. (Bowie 2008), (Soukup 2011)

Evans-Pritchard prováděl ve 30. letech minulého století terénní výzkum Nuerů žijících v jižním Súdánu, a snažil se „převést víru Nuerů do evropských (a křesťansko-teologických) pojmů, aby byly srovnatelné s jinými náboženskými jevy a aby bylo možno najít vztah mezi náboženstvím a uspořádáním společnosti.“ (Eriksen 2008: 257) Tento přístup ke studiu náboženství by nám měl pomoci pochopit, jakým způsobem věřící nalézají smysl svého života a tohoto světa. (Eriksen 2008) Evans-Pritchard zkoumal také Azandy z jižního Súdánu a došel k závěru, že jejich víra v čarodějnictví je konstrukce kultury, která jim pomáhá dávat životu smysl a logiku a ovlivňuje strukturu společnosti a život jedinců. Čarodějnictví funguje jako způsob interpretace všech lidských problémů a neštěstí a současně funguje jako podpůrný systém normativního chování. (Soukup 2011)

„Čarodějnictví, věštby a magie tvoří složitý systém víry a rituálů, který má smysl jen tehdy, když jsou jeho části považované za vzájemně propojené součásti celku. Tento systém má svoji logickou strukturu.“ (Evans-Pritchard in Soukup 2011: 351) Úkolem antropologa tedy je, studovat význam a smysl těchto institucí, ve kterých se odrážejí hodnoty, ideje a snažit se pochopit aspirace a rozhodnutí členů dané společnosti, tzn. pochopit symboliku kultury.

Závěr

Na příkladu čtyř antropologů jsem ukázala, že přístup ke studiu náboženství se může lišit. Zatímco Evans-Prichard říká, že antropolog nemá náboženské myšlenky nijak hodnotit a posuzovat, zda jsou pravdivé či nepravdivé, pouze se snažit hledat jejich smysl a význam, Michael Harner začal praktikovat šamanismus, protože podle něj funguje a zcela ztratit kritický náhled a schopnost nezávisle interpretovat náboženství. Pak zde máme Jamese Frazera, spíše kabinetního antropologa, který se nikdy nedostal do terénu a pouze analyzoval data zaznamenaná někým jiným. Zdroj těchto dat často nebyl příliš důvěryhodný a Frazer si neuvědomoval, že tato data už vlastně byla interpretována jinými před ním a kvůli tomu docházelo interpretačním nejasnostem. Podle Evanse-Pricharda evolucionisté produkovali spíše historiky a teorie založené na co by kdyby. (Bowie 2008) Oproti Frazerovi, Harner, Evans-Prichard i Turner svá díla zakládali na terénních výzkumech. Turner se zaměřoval na liminální fázi přechodového rituálu, protože ji považoval za významné období v životě společnosti.

Literatura

1. Bowie, Fiona. 2008. *Antropologie náboženství*. Praha: Portál.
2. Eriksen, Thomas H. 2008. *Sociální a kulturní antropologie*. Praha: Portál.
3. Soukup, Václav. 2011. *Antropologie: teorie člověka a kultury*. Praha: Portál.
4. Soukup, Václav. 1994. *Dějiny sociální a kulturní antropologie*. Praha: Karolinum.